завдяки цьому здійснюється визначення такого важливого елементу правового статусу місцевих державних адміністрацій як повноваження цих органів виконавчої влади. Наприклад, у літературі з цього приводу відмічається, що повноваження органу виконавчої влади – це закріплені за ним права і обов'язки, де обсяг повноважень, закріплених за кожним органом виконавчої влади, визначається відповідно до покладених на нього завдань і функцій та виражає їх компетенцію [13, с. 205]. До того ж визначення завдань як відображення мети діяльності місцевої державної адміністрації дозволяє більш виважено підійти до формування внутрішньої структури цього органу, визначення компетенції та повноважень її окремих складових, адже кожен з органів (або їх підрозділ) створюється для реалізації конкретних, тільки йому властивих завдань, наділений певними повноваженнями, здійснює свої функції, використовуючи конкретні методи тощо [9, с. 8].

Окремо звернемо увагу на те, що теоретична і практична діяльність щодо створення та забезпечення функціонування місцевих державних адміністрацій за схемою "місія" – "мета" – "завдання" у їх взаємопов'язаному та належному нормативному закріпленні забезпечує послідовність діяльності цих державних органів, правонаступність у повноваженнях від органів вищого рівня до нижчестоящих органів та підрозділів, а також формування цілісної та логічно завершеної концепції діяльності та організаційної структури місцевих державних адміністрацій. У цьому контексті слушно відмічено, що закони соціального розвитку і управління об'єктивні, не залежать від свідомості і волі людей, проте їх дія виявляється тільки в людській діяльності та, отже, залежить від того, наскільки повно враховуються вимоги об'єктивних законів [14, с. 402]. Відповідно, є всі підстави для пропозиції щодо доцільності вираховування вказаної схеми як певної основи при подальшому удосконаленні Закону України "Про місцеві державні адміністрації", а також вдосконаленні організації та забезпечення діяльності місцевих державних адміністрацій.

Таким чином, можна констатувати, що запропоновані нами зміни можуть вплинути на ефективність діяльності цього державного органу, що сприятиме якісно новому забезпеченню місцевими державними адміністраціями конституційних прав та свобод особи у відповідних адміністративно-територіальних одиницях. А подальші наукові дослідження щодо цього органу державного управління повинні бути спрямовані на дослідження питань змісту цих завдань, а також з'ясування особливості їх реалізації у безпосередній діяльності цих місцевих органів виконавчої влади.

1. Малиновський В. Я. Державне управління : навчальний посібник / В. Я. Малиновський. – Луцьк : Ред. – вид. відд. "Вежа" Вол. держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 2000. – 558 с. 2. Ярмакі Х. П. Суб'єкти наглядової діяльності міліції у сфері паспортно-реєстраційної системи [Текст] / Х. П. Ярмакі // Вісник Одеського інституту внутрішніх справ. – Одеса, 2005. – № 4. – С103-107. 3. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад, і голов. ред. В. Т. Бусел. – К. ; Ірпінь : ВТФ "Перун", 2009. – 1736 с. 4. Новий тлумачний словник української мови / Укладачі: В. Яременко, О. Сліпушко. в 3-х т.: Т. 1: А-К. – К . : Аконіт, 2007. – 926 с. 5. Про затвердження Порядку проведення функціонального обстеження органів виконавчої влади : наказ Головдержслужба України від 29.07.2005 № 189 // Офіційний вісник України. – 2005. – № 33. – Ст. 2005. 6. Виханский О. С. Менеджмент : учебник, 3-е изд. / О. С. Виханский, А. И. Наумов. – М.: Гардарика, 1998. – 528 с. 7. Про місцеві державні адміністрації : Закон України : від 09.04.1999 р., № 586-XIV // Відомості Верховної Ради України. – 1999. – № 20. – Ст. 190. 8. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141. 9. Грицаєнко Л. Р. Адміністративно-правові аспекти підприємницької діяльності в Україні : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня докт. юрид. наук : спец. 12.00.07 "Адміністративне право і процес; Фінансове право; Інформаційне право" / Л.Р. Грицаєнко. – К., 2001. – 17 с. 10. Куліш А. М. Правове регулювання становлення завдань та функцій Державної митної служби України / А. М. Куліш // Форум права. – 2011. – № 1. – С. 542–546 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2011-1/11kammcu.pdf 11. Сухорукова А. Місцеві державні адміністрації як єдиноначальні місцеві органи виконавчої влади. Їх завдання та функціональне призначення / А. Сухорукова // Актуальні проблеми державного управління. Збірник наукових праць Одеського регіонального інституту державного управління. – 2009. – № 1 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Apdu_o/2009_1/R_2/Suhorukova.pdf 12. Про Кабінет Міністрів України : Закон України від 07.10.2010 № 2591-VI // Відомості Верховної Ради України. – 2010. – № 9. – Ст. 58. 13. Державне управління : навч. посіб. / А. Ф. Мельник, О. Ю. Оболенський, А. Ю. Васіна, Л. Ю. Гордієнко; За ред. А. Ф. Мельник. – К.: Знання-Прес, 2003. – 343 с. 14. Щёкин Г. В. Теория социального управления : монография / Г. В. Щёкин. К. : МАУП, 1996. – 408 с.

Надійшла до редколегії 06.12.11

О. Вовк, канд. юрид. наук

ДЖЕРЕЛА МІСЬКОГО ПРАВА КИЄВА XV – XVI СТОЛІТЬ

У статті на прикладі правового статусу Києва досліджуються джерела міського права українських міст XV – XVI століть в період перебування їх у складі Великого князівства Литовського.

Ключові слова: джерело права, самоврядування, міське право, правовий звичай, нормативно – правовий акт, литовсько-руська доба.

В статье на примере правового статусу Киева исследуются источники городского права украинских городов XV – XVI веков в период пребывания их в составе Великого княжества Литовского.

Ключевые слова: источник права, самоуправление, городское право, правовой обычай, нормативно – правовой акт, литовско – русский период.

The article on the example of the legal status of Kyiv investigate sources of urban rights of Ukrainian cities XV – XVI centuries during their stay in the Grand Duchy of Lithuania.

Keywords: source of law, government, municipal law, custom legal, regulatory – legal act, the Lithuanian-Ruthenian day.

Удосконалення міського самоврядування в Україні залежить значною мірою від системності й наукової обґрунтованості. Реформи у цій галузі насамперед повинні базуватися на історико – правових традиціях вітчизняного міського (муніципального) права, дослідження яких на думку автора статті є одним із пріоритетних завдань істориків права. Визначним періодом для наукових розвідок історії українського міського права є литовсько-руська доба XIV – XVI століть, тобто часи існування особливої правової системи Великого князівства Литовського. Цей період характерний насамперед переходом українських міст від вічового самоуправління до системи магдебурзького самоврядування та всебічним вдосконаленням муніципального (міського) права, яке в порівнянні зі західноєвропейським мало своєрідне місцеве забарвлення.

Кожне середньовічне українське місто де існувало самоврядування мало свою особливу історію; з однієї сторони однакові з іншими містами закономірності розвитку, а з другої специфічні, притаманні тільки конкретно йому ознаки господарської життєдіяльності. Але виняткове значення завжди належало місту Києву не тільки як одному з економічний, політичний, духовний і культурний центрів Східної Європи XIV – XVI століть, а

© Вовк О., 2012

й традиційному, типовому осередку міського самоврядування. Громади українських міст та містечок, з самого початку у складі Великого князівства Литовського зберігали певну адміністративно – правову автономію тому, що вони приєднувались великими князями литовськими до своєї держави за принципом "ми старовини не рушимо, новини не заводимо". У XIV столітті українське міське самоврядування діяло на думку деяких науковців у формі війтівств. Останні функціонували поряд з врядниками, старостинською та воєводською адміністраціями, які представляли у містах інтереси державної влади або феодального власника. Війтів часто обирали на загальних міських вічах. Причому право вільного вибору останніх визнавалось верховною владою за українськими містами навідь на рубежі XV – XVI століть. [1, 14].

Метою наукового дослідження даної статті є охарактеризування джерел міського права Києва, який зберігаючи давньоруські традиції самоуправління отримав від великих князів литовських право на часткову автономію самоврядування за магдебурзьким зразком. Новизна теми обґрунтовується тим, що хоча окремі питання пов'язані з міським самоврядуванням у Києві періоду литовсько руської доби розкривалися у науковій літературі останніх років, зокрема у працях Капраль М. "Самоврядування Києва та Львова (кінець XV – перша половинаXVII ст.): регіональна специфіка" (К., 2000) , Русіной О. "Магдебурзьке право в пізньосередньовічному Києві (XV – початок XVII ст.)" (К., 2001), Карліни О. "Магдебурзьке право в містах України XV – XVII ст." (К., 2002), Павлова А. "Литовський статут та Магдебурзьке право: їх роль у розвитку торгівлі і митної справи на Київщині (XV – XVII ст.)" (К., 2003), Кіселичника В. Львівське міське право: поняття, джерела, періодизація та зміст" (Л., 2004), Гудавічюса Е "История Литвы" (М., 2005), Резнікова А. "Магдебурзьке право: українські варіації на тему європейських традицій (історико – правовий нарис)" (Луганськ, 2006), Кобилецького М. "Магдебурзьке право В Україні (XIV – першої половини XIX ст.: історико правове дослідження)" (Львів, 2008); та інших, однак в історико – правовому аспекті джерела міського права Києва XV – XVI століть детально не досліджувалися.

Автор вважає, що найбільш достовірною датою приєднання Києва до складу Великого князівства Литовського є 1362 рік за великого князя Ольгерда, після його перемоги у битві на Синіх Водах. Під цим роком у Густинському літопису записано: "Въ сие лето Ольгердъ победи трехъ царковъ Татарскихъ и с ордами ихъ, си естъ, Котлубаха, Качзея, Дмитра; и оттоли отъ Подоля изгна власть Татарскую. Сей Ольгердъ и иныя Руские державы во свою властъ приятъ, Кіев подъ Федором князем взятъ, и посади в нем Володымира сына своягo; и нача сими владети, имъ же отци его дань даяху" [2, 350]. Перебування Києва як важливого стратегічного і традиційно престижного центру у складі Великого князівства Литовського продовжувалося до 5 червня 1569 року, коли привілеєм великого князя литовського і короля польського Сигізмунда – Августа він був приєднаний до Королівства Польського [3, 652]. А з 1 липня 1569 р. (Люблінська унія) Київ став одним із міст новоутвореної держави Речі Посполитої. Правове положення Києва, як адміністративного центру у складі Великого князівства Литовського змінювалося: з моменту приєднання і до 1471 року Київ значився у статусі столиці удільного князівства, яке управлялося спадковими князями або великокняжими намісниками, а в зазначений рік стало центром Київського воєводства (землі). Постійна присутність значимих адміністративно-судових органів місцевої влади Великого князівства Литовського у Києві однозначно впливала на розвиток міського самоврядування. Автор поділяє еволюцію права Великого князівства Литовського взагалі і міського безпосередньо на три періоди:

– період переваги партикулярних правових звичаїв над нормативно – правовими актами (листами) у матеріальному та процесуальному праві (з моменту приєднання колишніх земель Київської Русі до Литовського князівства – до другої половини XV століття);

– період становлення литовсько-руського права, коли при збереженні широкого застосування усного звичаєвого права встановлюється його паритет з писаним правом (розпочинається ухваленням Жалуваної грамоти 1457 р., а потім продовжується прийняттям Судебника 1468 р. та Уставних земських грамот);

– період статутного права, коли загальнодержавне законодавство превалює над звичаєвим правом, що розпочалося з моменту видання Статуту Великого князівства Литовського 1529 р. та продовжується введенням у дію його наступних редакцій 1566 і 1588 рр. В даній статті аналізується джерела міського права Києва другого та третього періодів, коли відбувається їх упорядкування й удосконалення та приведення до узгодженої системи.

Міське право Великого князівства Литовського (в історіографії литовсько – руська доба) до складу якого входила переважна більшість тогочасних українських міст представляло собою сукупність норм, якою регулювалися суспільні відносини між різними верствами міського населення з питань функціонування системи самоврядування. Автор статті в принципі погоджується точкою зору В. Кіселичника, що в період середньовіччя поняття "міське право" застосовувалося принаймні у трьох значеннях: природне право громади на самоврядування, основою якого є свобода громадян, право на самоврядування, з власним судочинством, право участі в управлінні торговельними і ремісничими об'єднаннями, право на фортифікаційні споруди, а також право на прийняття власних статутів; право як сукупність актів органів міського самоврядування, звичаєве право, яке сформувалося в умовах міста; право на здобуття міського громадянства, тобто правовий зв'язок між міщанами та міською громадою [4, 104]. Проте ми вважаємо, що в другому значені міське право це не тільки сукупність актів міського самоврядування та звичаєве право, а й інші джерела. За литовсько-руської доби міське право можна вважати підгалуззю земського (державного) права, яке включало норми судово-адміністративного, фінансового, військового, земельного, торгового та інших інститутів права тому його можна визначити як комплексне.

Під джерелами міського права литовсько – руської доби в юридичному розумінні автор статті визначає зовнішні форми виразу і закріплення правових норм, які приймаються або схвалюються компетентними органами з метою регулювання особистих немайнових і майнових відносин. Джерела міського права можна класифікувати за різними критеріями: за правовою формою; за суб'єктами ухвалення і нормотворчості; за сферою дії і ступенем загальності; за характером волевиявлення; за часом і простором дії тощо. Найбільш доцільною є класифікація джерел міського права за юридичною силою. Але в таку класифікацію слід внести уточнення через те, що до середини XV століття основним джерелом міського права був правовий звичай, а з 1529 року найвищу юридичну силу серед інших джерел отримує Статут Великого князівства Литовського. Тому автор враховуючи крім того правову природу та правові властивості джерел міського права в своїй роботі спочатку

охарактеризує міські правові звичаї, а потім проаналізує по висхідній за юридичною силою нормативно – правові акти що мали чинність у місті Києві.

Інформація про правові звичаї у середньовічному міському праві Києва підтверджується творами усною народною творчості, літописними зводами та документальними актами. Так у грамотах міського упорядкування правові звичаї мають такі терміни, як "обичаї", "старина", "давній обичай" тощо. Наприклад, у Уставній грамоті Великого князя Олександра київським міщанам 1494 р. зазначається "… только пословъ нашого великого князьства Литовского и Ордынського мають поднимати (від авт. утримувати) своїми обыйчами", і далі при відшкодуванні збитків вказується, що "А вина и гривны по старому" [5, 144-145], а в Уставній великокняжій грамоті Київському війту і міщанам 1499 р. є такий артикул з посиланням на правовий звичай: "Теж ковали и чоботары мають воеводе давати топоры и чоботы, подлугъ давнего обычая" [5, 195] тощо. Міські правові звичаї мали комунітарний, світський характер. Це проявлялося, наприклад, у господарській взаємодопомозі міщан їх згуртованого спільного захисту міста від ворогів. На основі правових звичаїв громада через свої самоврядні органи вирішувала соціальні – економічні питання та розглядала судові справи. Система податків, мит та відробіткових повинностей також регламентувалась на правових традиціях і звичаях. Особливо місце міське звичаєве право займало у сімейно – шлюбних відносинах, його положення не могли змінити законодавчо навіть у XVIII ст. Можна сказати, що у XV ст. формується особлива система українського міського звичаєвого права.

До офіційних, письмових джерел міського права Києва XV – XVI ст. автор статті відносить наступні первинні нормативно – правові акти: грамоти міського упорядкування, земські статути, привілеї про надання магдебурзького права на самоуправління, Жалувану грамоту 1457 р., Судебник 1468 р., Статут Великого князівства Литовського 1529 р. та його наступні редакції 1566 і 1588 років, збірники магдебурзького права; а похідними від перших вважає правові акти самоврядних органів, цехів та судову практику. З різних об'єктивних та суб'єктивних причин далеко не всі документи литовсько – руської доби дійшли до нашого часу. Публічно – правові акти литовсько – руського права зберігалися в Литовській Метриці – державному архіві Великого князівства Литовського, а оригінали передавалися міським громадам в особі війтів. Укладачами архівів у містах з магдебурзьким правом самоврядування Великого князівства Литовського були магістратські або ратушні установи та ремісничі цехи.

Під грамотами міського упорядкування (грамоти упорядкування) слід розуміти, офіційні правові акти, що наводять належний порядок в соціально – господарському житті міста. Автор вважає, що до грамот упорядкування наданих місту Києву (до Люблінської унії 1569 р.) відносяться:

1) "Уставна грамота Литовскаго великаго князя Александра Кіевскимъ мещанамъ" 26 травня 1494 р. [5, 144]; 2) "Жалованная грамота Литовскаго великого князя Александра Кіевскимъ мещанамъ" 4 червня 1497 р. [5, 173]; 3) "Уставная великокняжая грамота Кіевскому войту и мещанамъ" 14 травня 1499 р.[5, 194]; 4) "Жалованная подтвердительная грамота Литовскага великага князя Сигизмунда Кіевскимъ мещанамъ" 8 грудня 1506 р. [6, 2]; 5) "Грамота Польскаго короля Сигизмунда городу Кіеву" 1922 р. [7, 130]; 6) "Жалованная подтвердительная грамота Кіевскимъ мещанам на безпошлинную торговлю въ Литве" 15 квітня 1545 р. [8, 120]

Грамоти упорядкування надавалися містам великими князями литовськими і королями польськими у двох випадках: а) за проханням, ініціативою міської громади (міщан, війта, ,бургомістрів та радців), наприклад: "Били намъ чолом мещане Кіевскіе, все посполство…" [5, 144], б) за скаргою воєводи на міщан, наприклад: "Самъ Александръ, Божьею милостью великій князь Литовскій, войту места Кіевсого, бурмистромъ и радцомъ и всимъ мещаномъ. Жаловалъ намъ очевисто на васъ воевода Кіевскій князь Дмитрей Путятичъ…" [5, 191]. На відміну від привілейних грамот на магдебурзьке право, грамоти міського упорядкування; по – перше, не змінювали правового статусу міста, а удосконалювали вже існуючий правопорядок та закріплювали його правовий "status quo" – саме цим вони за формою були подібні до місцевих земських статутів, по – друге, вони надавалися великими князями литовськими і королями польськими як місту де існувало ще старе вічове громадське самоуправління, так і місту з новим магдебурзьким правом самоврядування. Від всіх інших привілейних грамот, які стосувалися міського управління Києва вони відрізнялися тим, що їх суб'єктом завжди була міська громада та самоврядні органи влади. Грамоти міського упорядкування вміщують в собі норми (в сучасному розумінні) різних галузей та інститутів права, які тільки починають формуватися, саме норми державного права визначали права і обов'язки міського населення, наприклад право вільного вибору місця проживання для міщан. Норми зобов'язального права встановлювали відповідальність за спричинення матеріальної шкоди злочинцем. Грамоти упорядкування забезпечували водні, берегові, лісові та інші сервітути членів громади. Окремі артикули грамот міського упорядкування стосувалися кримінального матеріального і процесуального права. Залежно від об'єктів злочинного посягання виділяються такі види злочинів, як майнові, проти моралі, проти релігії й церкви. Все ж таки, як видно з тексту всіх грамот міського упорядкування першочергове значення надається нормам податкового права, що регулювали суспільні відносини у сфері справляння податків, мит та відробіткових повинностей до великокняжої, воєводської та міської (магістратської) скарбниць, встановлюючи при цьому права і обов'язки міщан. Норми грамот упорядкування: по – перше, відміняли нові податки та роботи, які встановлювалися воєводами, старостами та іншими врядниками всупереч звичаєвому праву і попереднім привілеям; по – друге, в наслідок надзвичайних обставин (голод, набіги татар і турків, пожежі) на строк або безстроково відміняли загальноміські податки та внутрішні торгові мита для міщан по всьому Великому князівству Литовському; по – третє, перерозподіляли та регулювали збір вже встановлених або нових податків на користь державної та самоврядної влад. Деякі артикули грамот міського упорядкування уміщують в собі норми спадкового, сімейно – шлюбного, земельного та інших галузей права. Визначним для історії українського права є те, що в цих юридичних актах вперше вказується нова соціальна верства населення – козацтво. Так в Уставній великокняжій грамоті київському війту і міщанам 1499 р., визначаються деякі права, обов'язки та юридична відповідальність козаків під час їх проживання і торгівлі у м. Києві.

Важливим джерелом міського права Києва є привілеї на самоврядування за магдебурзьким зразком. Перші з них почали надаватися Києву ще за правління великого князя Витовта (р. п. 1392 – 1430). Про це, наприклад, свідчить грамота упорядкування великого князя Олександра 1494 р.: "Били намъ чоломъ мещане Кіевскіе, все посполство, и вказали передъ нами листъ

доброе памяти отца нашого Казимера, короля Польского и великого князя Литовского, што его милость ихъ пожаловалъ, какъ были за великого князя Витовта, и просили насъ, абыхмо то имъ нашимъ листомъ потвердити " [5, 144]. Але на думку автора це були окремі листи – пожалування, що стосувалися визначенню взаємовідносин між міщанами й великокняжими адміністраторами, норми яких були запозичені з інших привілеїв магдебурзького права і автономії в управлінні місту не надавали. Справжній привілей вперше на самоврядування Києву, більш за все був виданий між 1494 – 1497 роками великим князем литовським Олександром. Оригінал на сьогоднішній день не відомий, але факт його існування підтверджується наступними документальними актами; по-перше, з Уставної грамоти великого князя Олександра київським міщанам 26 травня 1494 р. видно, що місцевого самоврядування в Києві на той час не було; по-друге, у змісті звернення в Жалуваній грамоті великого князя литовського Олександра київським міщанам 4 червня 1497 р. чітко перелічуються посадові особи органу самоврядування: "Били намъ чоломъ войтъ места Кіевского, и бургомистры и радцы, и вси мещане…" [5, 173]; по-третє, у Підтверджувальній грамоті польського короля Сигізмунда І на магдебурзьке право м. Києву чітко вказується на першість саме великого князя Олександра у цій справі: "Били намъ чоломъ войтъ и мещане места Кыевского и поведили передъ нами, штожъ братъ нашъ славное памяти Александръ, король и великій князь его милость для полепшеня места Кіевского, зъ ласки свое далъ имъ право Немецкое, то есть Маитборское, какъ мещаномъ Римское веры такъ и Греческое и тежъ Армянское, якобы они и напотомъ будучіи мещане въ всякихъ члонкахъ справовалися такъ, какъ есть суполны обычаи и устава тыхъ справъ. На штожъ его милость и привилей свой подъ завесистою печатю имъ далъ, которыйже они привелей передъ нами указывали" [6, 126]. Потрібно сподіватись, що з часом знайдуться більш конкретні дані про час ухвалення першого привілею на магдебурзьке право самоврядування Києву.

Найдавнішим, текстуальним правовим актом про надання м. Києву магдебурзького права, який можна проаналізувати, залишається "Подтвердительная грамота Польскаго короля Сигизмунда І на Магдебургское право, дарованное городу Кіеву", від 29 березня 1514 р., що вміщена в збірнику першоджерел "Акты, относящіеся къ исторіи Западной Россіи, собранные и изданные Археографическою коммиссіею". Причини надання цього привілею (така назва в тексті) великим князем литовським і королем польським Сигізмундом І зазначені у його змісті, а саме: а) через недотримання норм попереднього привілею; б) як відзнака за військову службу і збитки від нападів ворогів; в) для зміцнення міського господарства. Хоча економічні, та соціально – політичні передумови надання українським містам магдебурзького права не тільки ці, їх набагато більше і вони як об'єктивні так і суб'єктивні. До речі цей привілей один із перших офіційних правових актів литовсько – руської доби де згадується Київ як місто України: "Ино мы бачачи на ихъ службу и на сказу, которую они отъ непріятелей нашихъ терлятъ на той Украине, хотячи, абы ся тое местонашо людми и пожитки ширило, и зъ особливое ласки нашое и на их чолобите то вчинили, то есть право Немецкое реченое Маитборское месту нашому Кіевскому и всимъ мещаномъ и нынешнимъ и напотомъ будучимъ в немъ Римское веры и Гречское и Арменское дали есмо вечно" [6, 127]. За цим привілеєм міщанам: забезпечувалася особиста свобода і виділення з юрисдикції місцевої адміністраторів (воєвод, тивунів, врядників) та їх судів; визнавалась правомочність війтів при вирішенні міських господарських питань та на розгляд судових справ; врегульовувалися міські податки на користь громади; забезпечувалося звільнення від внутрішніх митних зборів на всій території Великого князівства Литовського та посольських повинностей; надавався дозвіл на проведення двох щорічних ярмарок на користь міста. Водночас встановлювалися загальноміські обов'язки: виконувати польову сторожову службу через напади татар; приймати участь за свій рахунок ("конно и збройно") у збройних конфліктах проти татар; охороняти в ночі київську фортецю тощо Наприкінці привілею урочисто проголошувалося довічне дотримання його положень.

До наступного письмового джерела міського права Києва можна віднести Уставні земські грамоти (земські устави), що були чинними як в Київській землі так і в столиці. Із Уставних земських грамот XVI століття, що були надані Київській землі сучасній науці відомі: 1) "Уставная подтвердительная грамота жителямъ Кіевской области", 8 грудня 1507 р. [6, 33–36]; 2) "Уставная подтвердительна грамота жителямъ Кіевской области", 1 вересня 1529 р. [6, 207–211]. Хоча із самого тексту земських статутів видно, що вони могли надаватися ще за часів правління великого князя Вітовта у пер. пол. XV ст. Ухвалення Уставних земських грамот було одним із важливих обов'язків центральної влади Великого князівства Литовського. До того часу, поки існували удільні литовські, українські та білоруські князівства зі своїми васальними до великого князя литовського місцевими князями, що вирішували всі свої внутрішньополітичні справи самостійно, потреби в Уставних земських грамотах не було. Після ліквідації удільно-князівської системи, Київське князівство припинило своє існування в 1471 р., і з початком централізації всіх інститутів центральної влади місцеве внутрішнє управління переходить до функцій великого князя литовського і його урядовців. Проте центральна влада не мала ще ні досвіду, ні засобів для того, щоб перебудуватися і управляти по-новому, тому вона повинна була дотримуватись попередніх принципів "не рухати старовини", зберігаючи, зокрема, партикуляризм місцевого права. Центральній владі потрібен був визначений час, щоб перейти від правових звичаїв і привілеїв у праві до загальнодержавних всеохоплюючих законів і цей перехідний період був заповнений систематизованими Уставними земськими грамотами XVI ст. Крім того, в кожній Уставній земській грамоті великий князь литовський намагається розмежувати компетенцію органів місцевої влади (воєвод, намісників, державців тощо) та функції органів міського самоврядування. Земські устави за своїм юридичним значенням потрібно прирівняти до місцевих конституційних хартій, а оскільки вони визначали правові взаємовідносини окремих земель з центральною владою, то повинні були існувати доти, доки існували ці стосунки. Автор переконаний, що Уставні земські грамоти XVI ст. ухвалювалися в інтересах всього населення землі, вони були загальностанові, тобто не приймалися в інтересах якогось одного стану, не визначали переважні права зверхніх станів і обмеження для нижчих. Уставні земські грамоти слід об'єднувати в одну групу джерел права як тотожні за однаковими структурою і формою. Однак слід зауважити, якщо в першій Уставній грамоті Київській землі 1507 року йдеться тільки про права і обов'язки шляхти яка мешкала в Києві, то в другій за 1529 р. київським міщанам окремо присвячено декілька дозвільних і охоронних норм, а саме: а) врегульовувався порядок користування лісовими ресурсами: "А войтъ и мещане Кіевскіе въ пущи, то естъ, в лесы и дубровы церковные и въ

князкіе и панскіе свободне не мають всилати, дерева и дровъ безъ спроса ихъ братии, а мають братии дерево и дрова въ лесехъ нашихъ, где будуть передъ тымъ бирали"; б) встановлювалася взаємовідносини міщан з шляхтою: "А въ право местное и въ службы, и въ поплатки людей ихъ (*від авт.* шляхтичів) не мають привлащати, кромъ хто будетъ въ рынку клетку мети и купчити и торгомъ ся обыходити, тотъ будетъ повивенъ зъ местомъ поплатки наши господарские платити"; г) визначався поряддок збору податків: "Поборовъ ихъ местхихъ, што войтъ и мещане будутъ межи себе на свои потребыпокладати, небудутъ повинни посполъ съ ними платити и въ тмъ имъ помогати, а не передъ ними в жадное право не маютъ ся становити" [6, 210]. Земські статути Київській землі більше стосувалися правого становища шляхти ніж міщан.

В наслідок систематизації литовсько – руського права у др. пол. XV ст. великокняжою владою були підготовлені та ухваленні перші загальнодержавні збірники законодавства – Жалувана грамота 1457 р. і Судебник 1468 р., які також можна віднести до джерел міського права Києва. Спочатку великий князь литовський та король польський Казимир IV ухвалив першу загальноземську Жалувану грамоту 1 травня 1457 року на вимогу литовської, української і білоруської шляхти, яка домагалася однакових прав і привілеїв з польською шляхтою та зрівняння у соціальних правах православної знаті і духівництва з католицьким. Останні дослідження показують, що положення цього правового акта стосувалися також такої категорії підданих як местичів (у грамоті "местичов"), яких можна віднести до заможних міських землевласників і прирівняти за правовим становищем до шляхти. Судебник Казимира IV 1468 р. був першим загальнодержавним збірником матеріального та процесуального кримінального права, який діяв на території всього Великого князівства Литовського, включаючи, крім етнічних литовських, також українські та білоруські землі і міста. Ці збірники повинні були розповсюджувати свою дію на міщан Києва і після надання місту магдебурзького права на самоврядування, якщо їхні норми не перечили основним положенням міського права.

Особливе місце серед джерел міського права Києва займає Статут Великого князівства Литовського 1529 р. Концепція єдиного, загальнодержавного збірника кодифікованого права, який увібрав би в собі норми майже всіх галузей виникає на початку XVI ст. при дворі Сигізмунда I, яку підтримувала більшість литовського, українського та білоруського шляхетства і міщанства. Першим покликом на це була обіцянка великого князя литовського Олександра зафіксована в Уставній грамоті Волинській землі 1501 р. Підготовка проекту збірника почалася під керівництвом канцлера Миколи Радзивилла Молодшого, а після його смерті в 1522 р., кодифікаційну роботу продовжив канцлер Альберт Гаштольд. Розпорядженням великого князя литовського і короля польського Сигізмунда I від 29 вересня 1529 р. цей правовий акт був затверджений. Литовський статут став правовою основою для розвитку литовсько – руського права взагалі й міського безпосередньо на всій території Великого князівства Литовського включаючи Київ. Статут Великого князівства Литовського 1529 р., як джерело міського права характеризує: 1) він містить основні принципи формування джерел міського права; 2) він безпосередньо містить норми міського права; 3) він містить норми – гарантії майнових і особистих немайнових прав міщанського стану. Литовський статут 1529 р. закріплював наступні конкретні права міщан:

– право на реалізацію наявних свобод і вольностей наданих попередньою та існуючою владою (Розділ III, арт. 7) [9, 224];

– право на особисту недоторканність, а саме на те, що ніхто не може бути покараний інакше, як за вмотивованим рішенням суду, і тільки на підставах та порядку, встановлених законом (Розділ I, арт. 1) [9. 208];

– право власності на спадкове майно (Розділ III, арт. 9) [9, 225].

Крім того, міщани повністю звільнялися від сплати усіляких данин, податків та відробіткових повинностей, крім мостової, дорожньої, замкової та гінцевої (Розділ I, арт. 22) [9, 215]. Заборонялося в містах встановлення нових мит під загрозою втрати маєтку (Розділ I, 214) [9, 214]. Проте Литовський статут 1529 р. визначав деякі необхідні обмеження та обов'язки для міщан. Наприклад, відповідальність міщан за злочини проти життя і здоров'я залежних селян і підданих не за міським, а за земським правом (Розділ VI, арт. 19) [9, 248]; обов'язок міського бургомістра доповідати про безпритульних селян і невільників під час голоду їх панам (Розділ XI, арт. 11) [9, 283]; заборона самовільного, насильницького стягування міщанами кредитів з селян та інших духовних і світських осіб (Розділ XII, арт. 9) [9, 287]; Позитивним є те, що встановлювалася нова норма цивільного права про письмове оформлення позики більше 10 коп грошей, яка розповсюджувалася і на міщан. Більшість цивільних, кримінальних, процесуальних та норм інших галузей права Литовського статуту 1529 р. стосувалася представників всіх груп підданих включаючи міщан, не вказуючи при цьому в артикулах суб'єктом цей стан. На цьому робота з упорядкування й удосконалення литовсько – руського законодавства у великокняжій канцелярії не припинилася, а навпаки розгорнулася з новою силою. Результатом цієї праці став Статут Великого князівства Литовського 1566 р., під назвою Волинський. Автор статті вважає цей збірник вдосконаленою редакцією Литовського статуту 1529 р., а не самостійним, принципово новим правовим актом. Проте нова редакція мала безумовно більш досконалу систематизацію правового матеріалу. В третьому і четвертому розділах були вже окремі артикули з посиланням на магдебурзьке право. Насамперед, в Литовському статуті 1566 р. визначено, що міщани всіх міст (крім Вільно) за злочини проти здоров'я та життя, які були скоєні проти них шляхтичами, повинні притягувати останніх до суду за нормами земського права Литовського статуту 1529 р. короля Сигізмунда I (Розділ III, арт. 27) [10, 58]. По новому вказується окремим артикулом порядок встановлення в містах з магдебурзьким правом управління еталонні виміри об'єму і ваги (Розділ III, арт. 30) [10, 59]. В артикулі 7 третього розділу під назвою "Про міщан права Магдебурзького" визначається порядок захисту потерпілих від шляхти міщан: "Тежъ уставуемъ, если бы которому зъ мещанъ нашихъ права Майдеборскаго которая кривда дела отъ князей наших, пановъ земянъ, а они бы сами добровольно усправедливити не хотели; тогды такого кожного мещанинъ до суду земского поветового позвати, и далей поступовати противно ему подле поступку права и статуту земского" [10, 70]. Відомо, що Литовський статут 1529 р. діяв не тільки на Волинській землі, а і в Київській землі та Києві. Наступна редакція Литовського статуту 1588 р. була одна із найкращих з точки зору законодавчої техніки у середньовічну і нову добу, що діяла на території Лівобережної України до 1840 р., на правобережній до 1842 р. Але аналіз Литовського статуту 1588 р. не є предметом дослідження даної роботи.

Серед збірників магдебурзького права, що були поширені в Києві у XVI столітті чинне місце займає Зерцало саксонів латинською мовою, видане Миколою Яскером при Сигізмунді I в Кракові у 1535 р. під назвою:

"Juris provincialis, quod Speculum Saxonum". Це джерело міського права складалося з 5 частин: 1) Speculum Saxonum – 3 книги; Jus municipale Magdeburgense – 140 артикулів; Promtuarium Juris provincialis Saxonici – словник юридичних термінів; Squitur formula prossus – різні судові випадки на латинській мові; Statuta serenissims domini Sgismundi primi – статути королів і великих князів литовських. У 1581 р. "Speculum Saxonum" у польській переробці був виданий Павлом Щербичем [11, 978]. Саме керуючись цими двома збірниками виносив рішення лавний суд магістрату м. Києва.

Ухвали магістрату на чолі з війтом м. Києва з вирішення господарських питань, статути ремісничих цехів та практику лавного суду слід вважати в даному випадку підзаконними актами органів самоврядування. Актові книги, які виникли в результаті функціонування адміністративно – судових органів і цехів, тривалий час зберігалися при цих установах. Не завжди сприятливі умови зберігання та війни були головною причиною великих втрат архівів [12, 84]. Дослідження актів самоврядних органів Києва періоду середньовіччя це окреме архівне розслідування.

У висновку, підсумовуючи викладене автор вважає, що джерела міського права м. Києва XV – XVI століть представляли собою сукупність правових звичаїв, що формувалися і відточувалися протягом століть та різних за юридичною силою нормативно – правових актів. Джерела міського права Києва зазначеного періоду були тісно пов'язані між собою та почали формувати узгоджену систему. Дія джерел міського права та функціонування органів самоврядування українських міст потребують ретельного, кропіткого історико – правого дослідження, яке приведе вчених до багатьох цікавих відкриттів на благо вітчизняної науки.

1. Гурбик О.А. Вічові традиції й самоуправління міст середньовічної України / О.А. Гурбик // Актуальні проблеми розвитку міст та міського самоврядування (історія і сучасність). Тези міжнародної науково-практичної конференції – Рівне, 1993. – С. 13 – 16. 2. Збірник Козацьких літописів: Густинський, Самійла Величка, Граб'янки. – К.: Дніпро, 2006. – 976 с. 3. Гудавичюс Э. История Литвы с древнейших времен до 1569 года. / Э. Гудавичюс – М.: Издательство Baltrus, 2005. – 680 с. 4. Кіселичник В. Львівське міське право: поняття, джерела, періодизація та зміст / В. Кіселичник // Вісник Львівського університету. Серія юридична. – Львів, 2004. – Вип. 39. – С. 102-110. 5. Акты, относящіеся къ исторіи Западной Россіи, собранные и изданные Археографическою коммиссіею.- СПб: Въ Типографіи II Отделения Собственной Е.И.В. Канцеляріи, 1846,- Т. I.- 375 с. 6. Акты, относящіеся къ исторіи Западной Россіи, собранные и изданные Археографическою коммиссіею – СПб., Въ Типографіи II Отделения Собственной Е. И. В. Канцеляріи, 1848. – Т. 2. – 397 с. 7. Акты, относящіеся къ исторіи Южной и Западной Россіи, собранные и изданные археографическою коммиссіею. – СПб.: Въ типографіи Эдуарда Праца, 1865, – Т. II – 279 с. 8. Акты, относящіеся къ исторіи Южной и Западной Россіи, собранные и изданные археографическою коммиссіею. – СПб.: Въ типографіи Эдуарда Праца, 1863, – Т. I – 301 с. 9. Статути Великого князівства Литовського: У 3-х томах. – Том I. Статут Великого князівства Литовського 1529 року / За ред. С. Ківалова, П. Музиченка, А. Панькова. – Одеса: Юридична література, 2002. – 464 с. 10. Статут Вялікага княства Літоускага 1566 года – Мінск: РІВШ БДУ, 2003. – С. 35-263. 11. Кистяковский А.Ф. Очеркъ историческихъ сведеній о своде законовъ, действовавшихъ въ Малороссіи подъ заглавіемъ: Права, по которым судится Малороссійскій народъ / А.Ф. Кистяковский – К., Университетская Типографія, 1879. – 1027 с. 12. Швидько Г.К. Магістратські архіви / Г.К. Швидько // Нариси історії архівної справи в Україні. – К.: В Д "КМ Академія", 2002. – С. 78-88.

Надійшла до редколегії 07.12.11

УДК 342.95

Д. Лазарєв, здобувач

ОРГАНІЗОВАНА ЗЛОЧИННІСТЬ ТА ПРОТИДІЯ ЇЙ ЯК ОБ'ЄКТ МІЖНАРОДНОЇ ВЗАЄМОДІЇ

Окреслено систему поглядів науковців на проблему організованої злочинності в контексті міжнародної взаємодії; вдосконалено поняття організованої злочинності; розглянуто проблемні питання протидії організованій міжнародній злочинності.

Ключові слова: організована злочинність, міжнародна взаємодія

Очерчено систему взглядов ученых на проблему организованной преступности в контексте международного взаимодействия; усовершенствовано понятие организованной преступности; рассмотрены проблемные вопросы противодействия организованной международной преступности.

Ключевые слова: организованная преступность, международное взаимодействие.

Outlined a system of views of scientists on the problem of organized crime in the context of international cooperation, improved the concept of organized crime issues outlined against organized international crime.

Key words: organized crime, international cooperation.

Практика соціального життя свідчить про те, що однією з найгостріших проблем сучасних держав наприкінці XX початку XXI століття стала зростаюча національна та міжнародна злочинність. Злочинність є надзвичайно небезпечним деструктивним явищем соціально-правового характеру, що наносить найбільший збиток суспільству. Особливу загрозу становить організована злочинність, небезпека якої різко відрізняється від небезпеки неорганізованих її проявів. Вона здійснює вплив на усі політичні та соціальні процеси у державі [1, с.134] і здатна вражати різні види органів державної влади та напрямки їх діяльності, а завдана нею шкода стосується різних сфер життєдіяльності сучасної держави, зменшує рівень довіри до державного апарату та її міжнародний авторитет. У даному контексті слід погодитися із думкою В. В. Меркушина про те, що у сучасних умовах організована злочинність є одним з найважливіших чинників, що створюють сприятливе підґрунтя для посилення соціально-економічної напруженості, протистояння в суспільстві, проявів політичного екстремізму і поширення корупції. Усвідомлення суспільно небезпечного характеру і реальних масштабів загрози, яку несуть у собі організовані злочинні структури, вироблення ефективних заходів боротьби є актуальним завданням юридичної, економічної і політичної наук, законодавчої, виконавчої та судової влади [2, с.5].

Організована злочинність не має меж, а злочинці мало занепокоєні міркуваннями дотримання державного суверенітету. Вона формує силу, яка загрожує соціально-економічному розвитку кожної з держав, при цьому масштаби її постійно ростуть. Організована злочинність здатна не просто розширювати свою діяльність, а й націлювати її на підрив безпеки економіки держав, в першу чергу, що розвиваються, і країн з перехідною економікою. Разом із тим – це явище носить глобальний характер, від нього не застрахована жодна держава, жоден регіон. Необхідно адекватно оцінювати масштаби і ступінь загрози, яку несе в собі організована злочинність, яка швидко розростаючись загрожує стабільності цілих держав, перешкоджає їхньому економічному розвитку і підриває демократичні інститути [3, с.43].

© Лазарєв Д., 2012